

Вредные влияния окружающей среды

1. Телевидение и видео в детском возрасте

Во всем мире огромное число детей в возрасте от 3 до 12 лет по 4—6 часов в день смотрят телевизор. Что же тогда происходит? Поскольку картинка на экране движется, глаза ребенка могут оставаться в покое. Этот факт используют в глазных клиниках, назначая пациентам после глазных операций, скажем, 5 часов в день смотреть телевизор, потому что это единственная возможность обеспечить глазной мускулатуре полный покой и тем самым помочь скорому заживлению. Каковы же, однако, последствия, если ребенок со здоровой глазной мускулатурой часами лишает эту мускулатуру движения? И это еще не все: он не может дифференцированно сформировать пространственное и цветное зрение. Определенные типичные цвета проецируются в виде микроскопических точек на экран, где посредством перспективы создается иллюзия пространственного изображения, т.е. имеет место зрительный процесс, который не стимулирует развитие глаз, ибо не обеспечивает им здоровой, отвечающей реальным условиям, деятельности. Кроме того, оптические впечатления должны пройти "мыслительную" обработку в мозгу. А эта обработка осуществляется опять-таки не так, как при активном зрительном процессе, когда глаза, наблюдая, находятся в непрерывном движении и воспринимают тончайшие цветовые оттенки и реальные пространственные предметы. Вдобавок поток информации, идущий с экрана, далеко превышает возможность ребенка воспринять его и самостоятельно переработать. Ребенок выхватывает то одно, то другое и зачастую не может установить для себя связь между изображением и услышанным текстом. Мозг мыслит отрывочно, ассоциативно. И ребенок не в состоянии активно проверить соотнесенность этих мыслей с реальностью. Соответственно все это влияет на формирование тонких нервных связей в мозгу. Мозг формируется скорее как инструмент пассивной и ассоциативной мыслительной деятельности и будет малопригоден к активному, творческому мышлению. В последующей жизни человеку, выросшему в таких условиях, придется постоянно ожидать, что важная информация придет извне; сам он почти не способен создавать собственные идеи и суждения. Более того, он даже не испытывает такого желания. Зато у него очень ярко выражено критически наблюдательное, оценивающее и осуждающее данные обстоятельства мышление. Ведь оно всегда отталкивается лишь от существующего, и продуктивно-творческое начало ему чуждо. Творческое мышление развивается только на основе собственной активности, внимания и живого интереса к реальному миру.

На тему "Ребенок перед экраном" в последние годы в Америке и в Германии появилось множество публикаций (см. также перечень литературы в конце главы), весьма критически относящихся к телевидению. Подробное их обсуждение выходит за пределы данной книги. Мы остановимся здесь лишь на одном аспекте, который каждый легко может проверить на собственном опыте. Для мускульной системы человека характерно то, что она функционирует как единое целое. Если, например, внимательно смотреть в одну точку, замечаешь, что все остальные мышцы тела тоже напрягаются и замирают в неподвижности, как мышцы глаз, которые фиксируют взгляд на одной точке. Невозможно также внимательно смотреть в подзорную трубу и при этом нервно дергать ногой. Из-за этого феномена ребенок и сидит перед экраном неподвижно и не делает самого важного, столь необходимого ему в годы развития — не двигается физически, не подражает процессам вокруг, не вырабатывает ловкости, не действует осмысленно. Посмотрев телевизор, ребенок приходит в состояние столь же неестественного двигательного возбуждения, как, сидя перед телевизором, находился в состоянии неестественной неподвижности! То, что дети, посмотрев телевизор, некоторое время не могут ничем заниматься, склонны к агрессии, пребывают в дурном настроении и ведут себя вызывающе, связано не с содержанием

просмотренной передачи (безразлично, жестокой или нет), а с вынужденным покоем у экрана. Проблематичное или не вызывающее сомнений содержание передачи здесь только усиливает или ослабляет общее воздействие. Далее мы перечислим ряд симптомов, которые часто встречаются у детей, регулярно смотрящих телевизор. Мы неоднократно наблюдали их на приеме, и хотели бы побудить родителей как следует подумать о воздействии телевидения на детей. Ведь даже те, кто не наблюдает у своего ребенка таких симптомов в ярко выраженной форме или не замечает их, могут задать себе вопрос, какие возможности развития теряет их ребенок, если он многие часы своей жизни посвящает занятию, которое не способствует его активности.

Регулярно смотрящие телевизор дети отличаются от других тем, что они:

- в общении с людьми не чувствуют дистанции, не умея, однако, вступать в реальный личный контакт;
- с трудом отвечают спокойным взглядом, вместо этого таращат глаза или гримасничают;
- задают поверхностные вопросы, не особенно интересуясь ответом;
- ответы их тоже поверхностны и стереотипны;
- их интерес к тем или иным предметам весьма неглубок;
- выражения их чувств просты и имеют тенденцию к бесцеремонности;
- мыслят они скорыми и готовыми ассоциациями.

Родителям поведение их детей часто кажется оригинальным и остроумным, так что объяснить им все это нелегко.

Описанные в литературе воздействия телевидения на детей подтверждает и наш опыт. Важнейшие аспекты их в целом таковы:

- речь как возможность самовыражения остается примитивной;
- способность извлечь смысл из прочитанного снижается; устные высказывания лишь с большим трудом побуждают ребенка к созданию собственных представлений; чаще у него возникают в связи с этим стандартные зрительные образы и ассоциации;
- ребенок почти не читает, ему больше нравится смотреть картинки (комиксы и т.п.);
- активная переработка прочитанного и увиденного отсутствует, что тормозит способность к сосредоточению;
- стимулируется склонность к алкоголю, токсико- и наркомании, поскольку дети привыкают получать впечатления и душевные содержания, не прилагая усилий, так сказать нажатием кнопки;
- развитие воли нарушено в самой своей основе, поскольку ребенок, неподвижно сидя перед экраном, не может действовать активно-подражательно, как ему положено. Поэтому после телевизионного зрелища следует агрессивная и беспорядочная разрядка этой накопленной и неиспользованной активности.

Новое измерение эта проблема приобретает еще и потому, что в последние годы все большее распространение находят видео-кассеты с фильмами ужасов. Многие родители даже не предполагают, сколько глупостей и извращений потребляют их дети, когда смотрят такие записи.

Ввиду всех этих фактов просто поражают заявления типа:

- Ну, не так уж все это плохо...
- А для чего тогда учебные и детские телепередачи?
- Лучше пусть дома сидит, чем у соседей...
- Надо все же ориентироваться, и дети имеют право голоса... Здесь хочется спросить:
- Что больше способствует развитию самостоятельности - быть как все или находить в себе мужество отвечать: "Мы дома телевизор не смотрим, мы больше любим играть"?

Детей, воспитанных без телевизора, особенно любят как товарищей для игр, их охотно приглашают, поскольку собственные дети тогда меньше смотрят телевизор.

— Разве телевидение становится полезнее оттого, что есть учебные и детские передачи и существует целая индустрия средств массовой информации для детей?

— Может быть, соседи будут рады, если их детей пригласят поиграть, и согласятся не приглашать ваших детей к себе "на телевизор".

— Что потеряет ребенок, если, например, познакомится с пчелой не по карикатуре на экране ("Пчела Майя"), а по рассказу или наблюдая ее в природе? Игры, движение и — для баланса — слушание сказки пробуждают в ребенке способности, которые не утрачивают ценности всю жизнь.

Прежде чем дать практические советы родителям, которые хотят в надлежащее время познакомить детей со средствами массовой информации, приведем пример "телевизионного разговора". Речь идет при этом не о качестве аргументации, а о решительной позиции матери, которая в этой конкретной ситуации находит нужные слова.

А н н а . Почему у нас нет телевизора?

М а т ь . Потому что нам недосуг его смотреть.

А н н а . Но у меня есть время. Дети на улице часто рассказывают всякие смешные вещи, а Флориану уже два раза позволили смотреть телевизор у его друга.

М а т ь . Я не хочу, чтобы и ты уже сейчас этим занималась.

А н н а . Почему?

М а т ь . Потому что телевидение убивает фантазию и вредно для детей точно так же, как сигареты и алкоголь. Это можно только взрослым, им не так вредно.

А н н а . А почему другие своим детям разрешают?

М а т ь . Потому что они не очень хорошо в этом разбираются. Я была бы рада, если бы ты ради меня не смотрела телевизор у своей подружки, а подождала, пока тебе исполнится двенадцать лет, ведь и Флориану разрешили смотреть телевизор только в этом возрасте.

Чем уверенней в себе родители, тем раньше воспримет ребенок их позицию. Если же мать или отец считают, что дети чего-то лишаются, "не имея права голоса", то возникают бесконечные дискуссии, и дело кончается ненужными компромиссами.

В идеале телевизор должен играть определенную роль, только когда уже завершилось волевое и чувственное развитие, т.е. с 13—15 лет. Во всяком случае, до перехода через десятилетний "рубикон" на телевизионные зрелища должно быть наложено табу. Между этими точками возможны вариации, в зависимости от индивидуальных данных.

Если все же дети иногда смотрят передачи или последние известия, то нужно дать себе труд обсудить с ними увиденное и тем самым переработать. По крайней мере ребенок таким образом еще раз вникает в суть увиденного и воспринимает его не просто пассивно. После достижения половой зрелости все выглядит иначе. До 16 лет все еще желательно, чтобы родители следили, какие передачи смотрят подростки, и обсуждали их. Но позднее стоит предоставить молодым людям свободу. Если до тех пор они получали достаточно иных импульсов, то телевидение не заморозит их, и они будут вполне зрелыми для телевизора людьми. Слушать радио нужно опять-таки начинать в том возрасте, когда мальчики обычно начинают мастерить приемники. До этого лучше разрешать им слушать последние известия, но радио ни в коем случае не должно использоваться как шумовой фон.

Взрослым следует держать радио, телевизор и т.д. для себя в отдельной комнате, которая доступна детям не в любое время. Дети легко соглашаются, что такие вещи, как курение, распитие спиртных напитков и телевидение, существуют только "для взрослых".

Многие педагогические и медицинские позиции исходят из того, что существующие отношения следует принимать как данность, корректируя их лишь в крайних проявлениях и пресекая злоупотребления. Эта установка ребенку не на пользу. Она только маскирует проблему, и ребенок остается при своих привычках со всеми их последствиями. При этом следует учитывать, что инициатива по устранению вредных влияний в последние 15 лет целиком принадлежала дилетантам и имела некоторый успех лишь благодаря энергии этих людей (например, "Движение за тишину", "Движение в защиту окружающей среды"). Так и с данным влиянием цивилизации справятся, безусловно, только те, кто на основе собственной убежденности сделает надлежащие выводы.

2. Комиксы

Поскольку комиксы действуют на воображение ребенка, их влияние не сказывается на поведении ребенка столь непосредственно, как влияние телевидения. Но если в приемной попросить ребенка что-нибудь нарисовать, пока врач разговаривает с матерью, то убожество и стереотипность такой продукции просто потрясает. Знакомые гримасничающие физиономии и схемы так и выскакивают из-под карандаша, без всяких признаков оригинальности. Прослушав сказку, эти дети тоже не в состоянии нарисовать собственные картинки, снова всплывают готовые, карикатурно искаженные и гротескные "автоматизмы". Почему же комиксы так завораживают детей, причем задолго до того, как они начинают понимать заключенный в "пузыри" текст? Потому, что собственное их мышление еще не склонно к абстракции, а представляет собой чистое образное сознание, насыщаемое образами мира восприятий. Именно поэтому они способны мыслить только образами и хватаются за любой образ, попавший в поле их зрения. И точно так же, как они интенсивно вбирают в себя образы окружающего мира, они испытывают особую тягу к этим ярким, четко очерченным фигуркам. Однако такие изображения не оставляют душу свободной, как, например, ландшафт, в котором глаз может двигаться спокойно. Они, скорее, сковывают фантазию своей законченностью и силой внушения.

Взрослый благодаря своему зрелому абстрактному мышлению способен вновь отмежеваться от комиксов и телевизионных зрелищ, как бы стряхнуть их с себя — ребенок нет.

Развитие фантазии у ребенка подвергается параличу и перегрузке, как и развитие чувств. Вдобавок зачастую идеальные содержания, имеющие моральную ценность, сопрягаются с карикатурным изображением. Тем самым идеалы и чистые понятия тоже срастаются с такими образными представлениями. Когда тарзаноподобный герой, например, освобождает карикатурную красотку из когтей марсианского духа, то такие понятия, как человек, мужество, красота, любовь и внеземной дух, привязываются к подобным изображениям и в силу циничного привкуса становятся еще и смешными. В дальнейшем это может вызвать неподходящие ассоциации и ухмылки, когда речь пойдет о таких жизненных и душевных ценностях, как любовь, мужество.

Резюмируя, можно сказать: комиксы и соответствующие телевизионные образы разрушают естественную связь ребенка с миром и помещают его в мнимую реальность, где содержания и моральные ценности представляются ему в искаженной форме. Совсем иначе действуют истинные сказочные образы (например, у братьев Grimm), которые ребенок создает сам, собственной внутренней активностью. В них повествуется о душевно-духовной действительности, столь же истинной, как и чувственная данность. Принимая в свое сознание такие образы, ребенок получает возможность чувствовать себя в реально существующем мире уютно и покойно. Чем более нереальные, ложные или фантастические представления владеют сознанием человека, тем слабее у него ощущение сознательной укорененности в мире и тем более он склонен впасть в сомнения, неуверенность и экзистенциальные страхи. Или же у него возникнет стремление чрезмерно

отмежеваться от мира, и он легко впадет в насмешливые, иронические и даже саркастические суждения о жизненных ситуациях. Ему будет трудно по-настоящему серьезно отнестись к какому-либо предмету и проявить к нему интерес.

В заключение стоит задать вопрос, почему мультфильмы и комиксы приобрели столь необычайную популярность, почему они так притягательны и для взрослых. Когда спрашиваешь подростков, за что они любят комиксы и мультфильмы, в ответ слышишь: "На них здорово расслабляешься" — или: "Тут точно знаешь, что все не всерьез, а все ж таки увлекаешься и отдыхаешь".

Если присмотреться к развитию сюжета и содержанию мультфильмов и соответствующих комиксов, то на переднем плане здесь выделяются три момента.

1) Изображение тайных желаний, фантазий и страхов, склонность к жестокости, готовность к насмешке, цинизм всех мастей. Герои, которые преследуют друг друга, обманывают, уничтожают, нападают или любят, помогают один другому, — это, как правило, звероподобные существа вроде Альфа, кролика Багса Банни, мышки и слона, кошки и собаки, собак и кур и прочие. Складывается впечатление, будто здесь изображается еще не очеловеченная и не поднятая на уровень сознания инстинктивная натура человека, причем изображается в карикатурном виде. Кроме того, здесь как бы инстинктивно ищут того, что в психологии называется феноменом двойника, — встречи с более низменной самостью.

2) Обретение нечувственной реальности: ни движения, ни речь, ни цвет, ни размерные пропорции изображений не соответствуют действительности, которая явлена органам чувств, не говоря уже о том, что главные герои большей частью родом не земляне, а попадают на Землю с какой-нибудь известной или неизвестной планеты. Здесь словно пробивается бессознательное стремление человека перешагнуть порог духовного мира и покинуть мир чувственный, однако оно приобретает карикатурный вид, чтобы хоть таким образом привлечь внимание людей к этому иному измерению бытия.

3) Реальное отношение к духу техники: мы неоднократно указывали, что среди мыслей нет ни одной, которая не соотносилась бы с реальностью. Вот и здесь тоже следует задаться вопросом, с чем соотносятся эти исчадия человеческой фантазии. Если присмотреться к действию мультфильмов, то и характер движений, отрывистый, угловатый, рубленый, и звуки, их сопровождающие, отражают, вне всякого сомнения, ход технических процессов, только в виде рисунков, образов. Все эти "дзынь!", "бум!", "трах!", неестественные столкновения существ и предметов говорят: всё, что здесь навязывается сознанию в виде фантастических зрительных образов и создается взрослыми карикатуристами и рисовальщиками, соответствует реальности, которую Рудольф Штайнер называл сферой элементарных существ, действующих в созданной человеком технической культуре — точно так же, как знакомые по старинным сказкам и легендам элементарные существа (эльфы, сильфы, ундины и саламандры) раскрываются в живой природе. Рудольф Штайнер описывает, как человек, ориентирующий свое мышление днем в первую очередь на техническую культуру и материализм, ночью утрачивает связь с вышними духовными существами (ангелами, архангелами и духами времени) и подпадает под влияние низших элементарных существ, которые затем соответствующим образом его вдохновляют. Зато идеалистическое мышление, ориентированное на духовное развитие, ведет к ночной встрече с ангельскими существами, ласковая, ориентированная на правду речь — к встрече с архангелами, а поступки, ориентированные на идеал добра, — к встрече с духом времени. Ныне человеку предоставлено самому решать, с какими существами он хочет установить связь и какие существа будут руководить его мыслями, поступками и жизнеощущением. Это развитие уже продвинулось вперед много дальше, чем полагают большинство людей;

вот почему мы и обращаем на это внимание. Очень важно идти навстречу закономерному стремлению сознательно переступить порог духовного мира, тренируя человека духовно, вырабатывая в нем самопознание и самовоспитание, посредством которых можно возвысить подспудные инстинкты, порывы и склонности до уровня сознания, преобразить и очеловечить.

Но помимо этого необходимо и познакомиться с духом техники, чтобы обрести исходную точку для такого развития технической цивилизации, которое будет достойно человека. Еще в средние века было известно, что элементарные существа ждут, чтобы человек их освободил своим признанием и благодарностью. И ныне этого понимания нужно добиться вновь, нельзя идти к нему инстинктивно, вслепую.

3. Перегрузка органов чувств (перевозбуждение)

Что происходит, если ребенок в течение дня слишком много видит и слышит?

Примеры

1) Ребенок смотрит сквозь прозрачные стенки детской коляски. Одно впечатление сменяется другим, но внимание ни на чем не задерживается. Происходит как бы тренировка невнимательности.

2) Мать оставляет включенным радио или ставит для шестимесячного ребенка пластинку (так рекомендуется в некоторых книгах по воспитанию детей). Способен ли ребенок установить связь между музыкой и воспринимаемой им окружающей действительностью?

3) Что происходит, когда ребенок во время прогулки видит преимущественно лицо матери, поскольку сидит он в соответственно устроенной детской коляске? Ему будет скучно? Он может спокойно наблюдать смену выражений на ее лице, ее улыбку, ее задумчивость, ее радость, когда она видит что-то красивое, и т.д. Здесь он вполне способен установить связь восприятий, поскольку мать представляет собою непрерывный фактор в быстро меняющемся содержании впечатлений.

В двух первых примерах чувственные впечатления распадаются, потому что сам ребенок не двигается и у него нет собственной опорной точки, объединяющей совокупность отдельных впечатлений. Когда мать в соседней комнате чем-то гремит или напевает, то ребенок воспринимает связь полученного впечатления и производимой работы. Дело вовсе не в количестве впечатлений, а в том, чтобы они находились в правильной связи. Рассматривая детское развитие, мы уже говорили, что ребенку легче направить свое внимание на какой-нибудь выделяющийся предмет — например, на входящего в комнату отца, — чем на совокупность одновременных впечатлений, тем более если происходит это на беспокойном фоне, вроде универсального магазина. В таком случае впечатления смазываются, и отдельные восприятия становятся несущественными. Это утомляет, и ребенок отгораживается от внешнего мира: берет палец в рот или засыпает. Гак он до некоторой степени защищается, но во сне ему приходится бессознательно перерабатывать то, что он воспринял, бодрствуя, а впечатления эти были расплывчаты.

Воспитанные таким образом поверхностность и снижение ценности отдельных впечатлений захватывают и области речи и мышления. Вещи получают уже не имена, в которых мало-мальски отражается существо предмета, а лишь обозначения, точно приклеенный ярлык, и вследствие этого отчуждения от реальности у ребенка пропадает интерес к окружающему миру. Он предпочитает смотреть на вещи с точки зрения извлечения удовольствия. Мышление все больше служит удовлетворению личных желаний. На это же ориентируют человека реклама и пропаганда. В мире взрослых эта тенденция широко распространена и отсюда переносится на детей. Вот почему возникает опасение, что в будущем эта тенденция еще усилится.

4. Ранняя тренировка интеллекта

Широко распространенным обычаем стала ранняя интеллектуальная тренировка, захватившая ныне и рынок игрушек. Разумеется, и на этапе, предшествующем процессам созревания ребенка, можно тренировать отдельные структурные элементы. Так, при определенных обстоятельствах слабоумного пятилетка путем регулярных тренировок можно выучить считать до ста. Поскольку широкие слои населения исполнены верой в науку, такие предложения именуют "новейшими научными веяниями", и педагоги и психологи совершенно некритично вводят их в детскую жизнь. Зачатки этих тенденций мы находим уже в игровом методе Фридриха Фребеля: предлагая в детских садах свой игровой материал, Фребель хотел способствовать развитию творчества. Он справедливо исходил из того, что ребенок вначале понимает целое, а потом переходит к познанию отдельных частей. Поэтому он давал ребенку сначала шар, затем кубик и, наконец, кубик, состоящий из восьми одинаковых малых кубиков. Здесь уже заметна тенденция: у ребенка нужно воспитывать логико-математическое мышление. А ребенку только и остается извлечь те мысли, какие вложены в кубик взрослыми. Таким образом, силы воображения сопрягаются с сухим мыслительным принципом, который хотя и правомочен в области математики, но для малыша чреват совершенно не подходящей к его возрасту односторонностью. Ей сопутствует обеднение, усугубляющееся в дальнейшем, если ребенку дают в руки таблички, из которых нужно сложить на столе "познавательные формы" (числовые ряды), или "эстетические формы" (звездочки, и иные правильные узоры), или "жизненные формы" (мебель). Отсюда видно, как через абстрактные представления ребенку преподносят якобы развивающий материал, который на самом деле бьет мимо поставленной цели: ведь творческие способности никогда не развиваются по заранее заданной схеме!

В материалах Монтессори прослеживаются родственные идеи. Здесь тоже с помощью готовых, постоянно применяемых игровых и учебных элементов пытаются достигнуть заложенной в них цели. Эстетическое и силу выдержки учитель должен развивать вне учебного процесса. Разумеется, констатируя это, мы никоим образом не подвергаем сомнению моральное влияние личности педагога. В профессиональной сфере она часто куда важнее и убедительнее теорий, которые пропагандирует.

Кульминацией этого способствующего интеллектуализации развития было введение в практику детских садов "логических блоков" и "логических кубиков", причем сами детские сады знаменательным образом переименовывали в "подготовительную школу". Все это наносит двойной вред. Во-первых, материал "делает наглядной" математико-понятийную, а не чувственную мыслительную структуру. Во-вторых, это одностороннее высвобождение логических способностей ребенка, которые еще целиком живут в процессах восприятия. Результат - опять-таки отчуждение ребенка от реальности, в которой он живет; кроме того, силы роста (им еще полагалось бы действовать в организме) прежде времени привлекаются к мыслительной деятельности, а это ослабляет жизненные силы ребенка.

Точно так же, как вследствие перегрузки впечатлениями воспринимаемый мир теряет свою глубину, а комиксы и телевидение уводят мышление в сферу иллюзий, преждевременная логическая тренировка искаженно связывает с чувственными восприятиями мир понятий, которые можно освоить лишь чисто мыслительной работой. Здесь явно происходит тройной обман человеческого сознания. Миллионы детей расплачиваются за это впоследствии ощущением бессмысленности бытия и отчуждением от реальности. То, что мы видим сегодня, еще только начало. В будущем такое развитие наверняка еще больше передвинет в центр внимания медицины, психологии и педагогики душевные заболевания и расстройства. Но тот, кто уже сегодня старается исподволь, а главное, своевременно познакомить своего ребенка с различными

областями жизни нашей цивилизации и следит за постепенным и гармоничным созреванием его душевных способностей, — тот уберет его от подобной судьбы.

5. Компьютерные игры

Если десятилетняя девочка в компьютерной игре додумывается зачекотать в пустыне дракона, авторы восхваляют это как "творческую идею". Содержание большинства компьютерных игр - футбол, война, "научная фантастика", погоня за преступником, автогонки и т.п. Общим для всех этих игр является то, что встреча человека с миром сводится к действию и противодействию, а действия — в том числе и так называемое творчество - возможны только в рамках схемы, границы которой заданы компьютером. Какие положительные результаты достигаются при этом? Без сомнения, стимулируется бдительность и готовность к реакции, но на каком материале? Разумно ли тренировать эти способности, отражая, к примеру, нападение инопланетян на нашу планету или гонясь за преступниками? Ребенок или подросток входят в иллюзорный, искаженный мир, который очень мало согласуется с действительным окружающим миром. Провоцируется азарт, радость манипулирования, цинизм и удовольствие от самоувеселения. Интеллектуальные реакции мобилизуются односторонне, при том в тесной связи с визуальными явлениями. Исполненная фантазии, творческая — поскольку еще не фиксированная предметно и не закреплённая в образах, — восходящая чисто изнутри интеллектуальность не стимулируется, а, напротив, подавляется. Она не может раскрыться в сфере приятного отдаления от объекта, в ироническо-трюковом окружении или среди завораживающей жестокости или напряженных состязаний. Ей требуются минуты тишины, вслушивания, внутреннего движения впечатлений, она не вспыхнет от предписанных извне событий. Не может она опираться и на жажду сенсаций или смехотворность, она нуждается в эмоциональной основе, которая создается лишь посредством воспитания благочестивых, благоговейных и радостных душевных настроев.

По этой причине мы не рекомендуем в детском и отроческом возрасте эти игровые технологии. Когда 16-летний, до той поры всесторонне развивавший свой интеллект, хочет проверить свои реакции или способность к комбинированию, ему это, конечно, не повредит. Однако же младших детей завораживающая привлекательность осуществимого отвлекает от тех целей развития, которые важны в данном возрасте.

6. Алкоголь и наркотики. К пониманию проблемы зависимости

Тяжко и больно бывает родителям узнать однажды, что их ребенок — наркоман. Почему они вовремя этого не заметили? Что сделали неправильно? Почему именно их ребенок?

Многие из нынешних подростков хоть раз в жизни да пробовали наркотики. Для большинства это остается эпизодом, малая часть приобретает зависимость. К наркотикам молодых людей толкают разные причины. Чаще всего это любопытство или фактор социального характера: подросток не хочет, отказавшись от наркотика, терять друга или выпасть из своей группы. Нередко, однако, имеют место и вполне четко оформившиеся личные мотивы: бегство из недоброго мира, бегство из неуютного, полного родительских ссор отчего дома, бегство от школьных забот и неудач и от страха не справиться с школьными проблемами. Или тоска по настоящей любви — по безграничному единению с миром, а также стремление к самопознанию и осознанному переходу порога духовного мира. Переживания, возникающие от наркотиков, многообразны. В целом можно сказать, что различные наркотики сообщают фрагменты опыта, в совокупности представляющие собой переживания, о которых рассказывают люди, прошедшие через клиническую смерть, а именно переживания близкой смерти, преодоления порога духовного мира. Существуют эйфоризирующие наркотики, создающие ощущение просветленной свободы и независимости.

Сюда относятся индийская конопля (гашиш), опиум и его производные, в том числе особенно опасный героин. Далее, есть так называемые амфетамины, обеспечивающие повышенную возбужденность. Примером их является, скажем, кокаин. Повышенная возбужденность и связанное с нею чувство легкости сменяется затем глубоким сном усталости. Следующая группа наркотиков — это снотворные средства, обеспечивающие переживание успокоения, релаксации и сна. Сюда относятся известные из медицины наркотические препараты и снотворные. Последняя группа — галлюциногены, создающие целую палитру переживаний, непосредственно расширяющих сознание. Самый известный галлюциноген — ЛСД (лизергиновая кислота), которую называют также наркотиком инициации, потому что многие переживания, возникающие в результате ее применения, известны и по рассказам людей, которые благодаря собственным духовным усилиям достигли расширения своего нормального сознания.

Какие же факторы создают предрасположенность к зависимости? Часто говорят, что назвать их невозможно, потому что наркоманы встречаются во всех социальных группах. Если вникнуть, однако, такие факторы вполне можно указать. Всегда действуют два компонента: слабоволие личности ребенка и нехватка воспитательных мероприятий, способствующих укреплению воли. В конкретных случаях тот или иной компонент может перевешивать, но обычно они действуют в совокупности.

Дети, зависимые от алкоголя и наркотиков, зачастую впечатлительнее остальных. Они восприимчивы к прекрасному и идеалистическому, а потому часто бывают склонны к революционности. Однако трудности будничной жизни им не вполне по плечу. Они либо избегают проблем, либо пытаются разрешить их насильственным способом — им трудно бороться с проблемами изо дня в день, добиваясь реального решения.

Материалы публикации взяты из книги авторов Вольфганг Гёбель, Михаэла Глёклер «РЕБЕНОК». От младенчества к совершеннолетию.»

Шкідливі впливи навколишнього середовища

1. Телебачення та відео у дитячому віці

У всьому світі величезна кількість дітей віком від 3 до 12 років по 4-6 годин на день дивляться телевізор. Що ж тоді відбувається? Оскільки картинка на екрані рухається, очі дитини можуть залишатися у спокої. Цей факт використовують у офтальмологічних клініках, призначаючи пацієнтам після операцій на очах, скажімо, 5 годин на день дивитися телевізор, тому що це єдина можливість забезпечити очній мускулатурі повний спокій і тим самим допомогти швидкому загоєнню. Які ж, однак, наслідки, якщо дитина зі здоровою очною мускулатурою годинами позбавляє цю мускулатуру руху? І це ще не все: він не може диференційовано сформувати просторовий та кольоровий зір. Певні типові кольори проєктуються у вигляді мікроскопічних точок на екран, де у вигляді перспективи створюється ілюзія просторового зображення, тобто. має місце зоровий процес, який не стимулює розвиток очей, бо не забезпечує їм здорової, що відповідає реальним умовам, діяльності. Крім того, оптичні враження повинні пройти "розумну" обробку в мозку. А ця обробка здійснюється знову ж таки не так, як при активному зоровому процесі, коли очі, спостерігаючи, перебувають у безперервному русі і сприймають найтонші кольорові відтінки та реальні просторові предмети. До того ж потік інформації, що йде з екрану, далеко перевищує можливість дитини сприйняти її і самостійно переробити. Дитина вихоплює то одне, то інше і часто не може встановити собі зв'язок між зображенням і почутим текстом. Мозок мислить уривчасто, асоціативно. І дитина неспроможна активно перевірити співвіднесеність цих думок з реальністю. Відповідно все це впливає на формування тонких нервових зв'язків у мозку. Мозок формується швидше як інструмент пасивної та асоціативної діяльності, що пов'язана з мисленням і буде малоприсадибним до активного, творчого мислення. У подальшому житті людині, яка виросла в таких умовах, *доведеться постійно чекати, що важлива інформація прийде ззовні; сам він майже не здатний створювати власні ідеї та судження.* Більше того, він навіть не має такого бажання. Зате в нього дуже яскраво виражено критично спостережливе мислення, що оцінює та засуджує дані обставини. Адже воно завжди відштовхується лише від існуючого, і продуктивно-творчий початок йому чужий. Творче мислення розвивається тільки на основі власної активності, уваги та живого інтересу до реального світу.

На тему "Дитина перед екраном" в останні роки в Америці і в Німеччині з'явилося безліч публікацій, що дуже критично ставляться до телебачення. Докладне їх обговорення виходить за межі цієї книги. Ми зупинимося тут лише на одному аспекті, який кожен легко може перевірити на власному досвіді. Для м'язової системи людини характерно те, що вона функціонує як єдине ціле. Якщо, наприклад, уважно дивитися в одну точку, помічаєш, що всі інші м'язи тіла теж напружуються і завмирають у нерухомості, як м'язи очей, які фіксують погляд на одній точці. Неможливо також уважно дивитися в підзорну трубу і при цьому нервово смикати ногою. Через цей феномен дитина і сидить перед екраном нерухомо і не робить найважливішого, настільки необхідного йому в роки розвитку — не рухається фізично, не наслідує процеси навколо, не виробляє спритності, не діє осмислено. Подивившись телевізор, дитина приходить у стан так само неприродного рухового збудження, як, сидячи перед телевізором, перебував у стані неприродної нерухомості! Те, що діти, подивившись телевізор, деякий час не можуть нічим займатися, схильні до агресії, перебувають у поганому настрої і поведуться зухвало, пов'язано не зі змістом переглянутої передачі (байдуже, жорстокою чи ні), а з вимушеним спокоєм біля екрану. Зміст передачі тут лише посилює чи послаблює загальний вплив. Далі ми перерахуємо ряд симптомів, які часто зустрічаються у дітей, які регулярно дивляться телевізор. Ми неодноразово спостерігали

їх на прийомі, і хотіли б спонукати батьків як слід подумати про вплив телебачення на дітей. Адже навіть ті, хто не спостерігає у своєї дитини таких симптомів у яскраво вираженій формі або не помічає їх, можуть поставити собі питання, які можливості розвитку втрачає їхня дитина, якщо вона багато годин свого життя присвячує заняттю, яке не сприяє його активності.

Діти, що регулярно дивляться телевізор, відрізняються від інших тим, що вони:

– у спілкуванні з людьми не відчувають дистанції, не вмючи, проте вступати в реальний особистий контакт;

– з трудом відповідають спокійним поглядом, натомість таращать очі чи гримасують;

– задають поверхневі питання, не особливо цікавлячись відповіддю;

– відповіді їх теж поверхневі та стереотипні;

– їх інтерес до тих чи інших предметів дуже неглибокий;

– висловлювання їх почуттів прості і мають тенденцію до безцеремонності;

– мислять вони швидкими та готовими асоціаціями.

Батькам поведінка їхніх дітей часто здається оригінальною та дотепною, тож пояснити їм усе це нелегко.

Описані у літературі впливи телебачення на дітей підтверджує наш досвід. Найважливіші аспекти їх у цілому такі:

– мова як можливість самовираження залишається примітивною;

– здатність отримати сенс з прочитаного знижується; усні висловлювання лише з великими труднощами спонукають дитину до створення власних уявлень; частіше у нього виникають у зв'язку з цим стандартні зорові образи та асоціації;

– дитина майже не читає, їй більше подобається дивитися картинки (комікси тощо);

– активна переробка прочитаного та побаченого відсутня, що гальмує здатність до зосередження;

– стимулюється схильність до алкоголю, токсико- і наркоманії, оскільки діти звикають отримувати враження і душевні змісти, не докладаючи зусиль, натисканням кнопки;

– розвиток волі порушено в самій своїй основі, оскільки дитина, нерухомо сидючи перед екраном, не може діяти активно-наслідувально, як йому належить. Тому після телевізійного видовища слідує агресивна і безпорядна розрядка цієї накопиченої та невикористаної активності.

Новий вимір ця проблема набуває ще й тому, що останніми роками все більшого поширення знаходять відео з фільмами жахів. Багато батьків навіть не припускають, скільки дурниць та збочень споживають їхні діти, коли дивляться такі записи.

Зважаючи на всі ці факти просто вражають заяви типу:

– Ну, не так це все погано...

– А навіщо тоді навчальні та дитячі телепередачі?

– Краще хай сидить дома, ніж у сусідів...

– Треба все ж таки орієнтуватися, і діти мають право голосу... Тут хочеться запитати:

– Що більше сприяє розвитку самостійності - бути як усі або знаходити в собі мужність відповідати: "Ми вдома телевізор не дивимося, ми більше любимо грати?" Дітей, вихованих без телевізора, особливо люблять як товаришів для ігор, їх залюбки запрошують, оскільки власні діти тоді менше дивляться телевізор.

– Хіба телебачення стає кориснішим від того, що є навчальні та дитячі передачі та існує ціла індустрія засобів масової інформації для дітей?

– Можливо, сусіди будуть раді, якщо їхніх дітей запросять пограти, і погодяться не запрошувати ваших дітей до себе "на телевізор".

– Що втратить дитина, якщо, наприклад, познайомиться з бджолою не карикатурою на екрані ("Бджола Майя"), а розповіддю чи спостереженнями її в природі? Ігри, рух і для балансу слухання казки пробуджують у дитині здібності, які не втрачають цінності все життя.

Перш ніж дати практичні поради батькам, які хочуть у належний час познайомити дітей із засобами масової інформації, наведемо приклад "телевізійної розмови". Йдеться про це, не про якість аргументації, а про рішучу позицію матері, яка в цій конкретній ситуації знаходить потрібні слова.

Ганна. Чому у нас немає телевізора?

Мати. Тому що нам нема коли його дивитися.

Ганна. Але я маю час. Діти на вулиці часто розповідають всякі смішні речі, а Флоріану вже двічі дозволили дивитися телевізор у його друга.

Мати. Я не хочу, щоб ти вже зараз цим займалася.

Ганна. Чому?

Мати. Тому що телебачення вбиває фантазію і шкідливо для дітей так само, як сигарети та алкоголь. Це можна тільки дорослим, їм не так шкідливо.

Ганна. А чому інші своїм дітям дозволяють?

Мати. Тому що вони не дуже добре в цьому розуміються. Я була б рада, якби ти заради мене не дивилася телевізор у своєї подружки, а почекала, поки тобі виповниться дванадцять років, адже й Флоріану дозволили дивитися телевізор лише в цьому віці.

Чим упевненіші в собі батьки, тим раніше сприйме дитина їхню позицію. Якщо ж мати чи батько вважають, що діти чогось позбавляються, "не маючи права голосу", то виникають нескінченні дискусії, і справа закінчується непотрібними компромісами.

В ідеалі телевізор повинен грати певну роль, тільки коли вже завершився вольовий і чуттєвий розвиток, тобто. з 13-15 років. Принаймні до переходу через десятирічний "рубикон" на телевізійні видовища має бути накладено табу. Між цими точками можливі варіації залежно від індивідуальних даних.

Якщо все ж таки діти іноді дивляться передачі або останні звістки, то треба дати собі працю обговорити з ними побачене і тим самим переробити. Принаймні дитина таким чином ще раз вникає в суть побаченого і сприймає його не просто пасивно. Після досягнення статевої зрілості все виглядає інакше. До 16 років все ще бажано, щоб батьки стежили, які передачі дивляться підлітки та обговорювали їх. Але згодом варто надати молодим людям свободу. Якщо доти вони отримували досить інших імпульсів, то телебачення не заморозить їх, і вони будуть цілком зрілими для телевізора людьми. Слухати радіо потрібно знову-таки починати у тому віці, коли хлопчики зазвичай починають робити приймачі. До цього краще дозволяти їм слухати останні звістки, але радіо в жодному разі не повинно використовуватися як шумовий фон.

Дорослим слід тримати радіо, телевізор тощо, для себе в окремій кімнаті, яка доступна дітям не будь-коли. Діти легко погоджуються, що такі речі, як куріння, розпиття спиртних напоїв та телебачення, існують лише "для дорослих".

Багато педагогічних і медичних позицій виходять з того, що існуючі відносини слід сприймати як даність, коригуючи їх лише в крайніх проявах і припиняючи зловживання. Ця установка дитині не на користь. Вона лише маскує проблему, і дитина залишається за своїх звичок з усіма їхніми наслідками. При цьому слід враховувати, що ініціатива щодо усунення шкідливих впливів в останні 15 років цілком належала дилетантам і мала деякий успіх лише завдяки енергії цих людей (наприклад, "Рух за тишу", "Рух на захист навколишнього середовища"). Так і з цим впливом цивілізації впораються, безумовно, тільки ті, хто на основі власної переконаності зробить належні висновки.

2. Комікси

Оскільки комікси діють на уяву дитини, їх вплив не позначається на поведінці дитини настільки безпосередньо, як телебачення. Але якщо в приймальні попросити дитину щось намалювати, поки лікар розмовляє з матір'ю, то убогість і стереотипність такої продукції просто вражає. Знайомі гримасні фізіономії та схеми так і вискакують з-під олівця, без жодних ознак оригінальності. Прослухавши казку, ці діти теж не в змозі намалювати власні картинки, знову виринають готові, карикатурно спотворені та гротескні "автоматизми". Чому ж комікси так зачаровують дітей, причому задовго до того, як вони починають розуміти ув'язнений у "бульбашці" текст? Тому що власне їхнє мислення ще не схильне до абстракції, а є чистою образною свідомістю, що насичується образами світу сприйнятих. Саме тому вони здатні мислити лише образами і хапаються за будь-який образ, який потрапив у поле їхнього зору. І так само, як вони інтенсивно вбирають у себе образи навколишнього світу, вони відчувають особливий потяг до цих яскравих, чітко окреслених фігурок. Однак такі зображення не залишають душу вільною, як, наприклад, ландшафт, в якому око може рухатися спокійно. Вони, швидше, сковують фантазію своєю закінченістю та силою навіювання.

Дорослий завдяки своєму зрілому абстрактному мисленню здатний знову відмежуватися від коміксів і телевізійних видовищ, ніби струсити їх із себе - дитина ще не може.

Розвиток фантазії у дитини піддається паралічу і перевантаженню, як і розвиток почуттів. До того ж найчастіше ідеальні змісти, що мають моральну цінність, сполучаються з карикатурним зображенням. Тим самим ідеали та чисті поняття теж зростаються з такими образними уявленнями. Коли тарзаноподібний герой, наприклад, звільняє карикатурну красуню з пазурів марсіанського духу, то такі поняття, як людина, мужність, краса, любов і позаземний дух, прив'язуються до подібних зображень і через цинічний присмак стають ще й смішними. Надалі це може викликати невідповідні асоціації і усмішки, коли мова піде про такі життєві і душевні цінності, як любов, мужність.

Резюмуючи, можна сказати: комікси та відповідні телевізійні образи руйнують природний зв'язок дитини зі світом і поміщають його в уявну реальність, де зміст і моральні цінності видаються їй у спотвореній формі. Зовсім інакше діють справжні казкові образи (наприклад, у братів Грімм), які дитина створює сама, своєю внутрішньою активністю. Вони розповідають про душевно-духовну дійсність, настільки ж істинну, як і чуттєва даність. Приймаючи у свідомість такі образи, дитина отримує можливість почуватися у реально існуючому світі затишно і спокійно. Чим нереальніші, хибні чи фантастичні уявлення володіють свідомістю людини, тим слабкіше в неї відчуття свідомої вкоріненості у світі і тим більше вона схильна впасти в сумніви, невпевненість і екзистенційні страхи. Або ж у неї виникне прагнення надмірно відмежуватися від світу, і вона легко впаде в глузливі, іронічні і навіть саркастичні судження про життєві ситуації. Їй буде важко по-справжньому серйозно поставитися до якогось предмета та виявити до нього інтерес.

На закінчення варто поставити запитання, чому мультфільми і комікси набули такої надзвичайної популярності, чому вони такі привабливі і для дорослих. Коли запитуєш підлітків, за що вони люблять комікси та мультфільми, у відповідь чуєш: "На них здорово розслабляється" - або: "Тут точно знаєш, що все не всерйоз, а все-таки захоплюєшся і відпочиваєш".

Якщо придивитися до розвитку сюжету та змісту мультфільмів та відповідних коміксів, то на передньому плані тут виділяються три моменти.

1) Зображення таємних бажань, фантазій і страхів, схильність до жорстокості, готовність до глузування, цинізм усіх мастей. Герої, які переслідують один одного, обманюють, знищують, нападають або люблять, допомагають один одному, – це, як правило, звіроподібні істоти на кшталт Альфа, кролика Багса Банні, мишки та слона, кішки та собаки, собак та курей та інші.

Складається враження, ніби тут зображується ще не олюднена і не піднята на рівень свідомості інстинктивна натура людини, причому зображується в карикатурному вигляді. Крім того, тут ніби інстинктивно шукають того, що в психології називається феноменом двійника, - зустрічі з більш низинною самістю.

2) Набуття нечуттєвої реальності: ні рухи, ні мова, ні колір, ні розмірні пропорції зображень не відповідають дійсності, яка явлена органам почуттів, не кажучи вже про те, що головні герої переважно родом не земляни, а потрапляють на Землю з якоїсь відомої чи невідомої планети. Тут ніби пробивається несвідоме прагнення людини переступити поріг духовного світу і залишити світ чуттєвий, проте воно набуває карикатурного вигляду, щоб хоч таким чином привернути увагу людей до цього іншого виміру буття.

3) Реальне ставлення до духу техніки: ми неодноразово вказували, що серед думок немає жодної, яка б не співвідносилася з реальністю. Ось і тут теж слід поставити запитання, з чим співвідносяться ці виродки людської фантазії. Якщо придивитися до дії мультфільмів, то й характер рухів, уривчастий, незграбний, рубаний, і звуки, що їх супроводжують, відображають, поза всяким сумнівом, перебіг технічних процесів, лише у вигляді малюнків, образів. Всі ці "дзинь!", "бум!", "трах!", неприродні зіткнення істот і предметів кажуть: все, що тут нав'язується свідомості у вигляді фантастичних зорових образів і створюється дорослими карикатуристами і рисувальниками, відповідає реальності, яку Рудольф Штайнер називав сферою елементарних істот, що діють у створеній людиною технічній культурі – так само, як знайомі за старовинними казками та легендами елементарні істоти (ельфи, сильфи, ундіни та саламандри) розкриваються в живій природі. Рудольф Штайнер описує, як людина, яка орієнтує своє мислення вдень в першу чергу на технічну культуру і матеріалізм, вночі втрачає зв'язок з вищими духовними істотами (ангелами, архангелами та духами часу) і підпадає під вплив нижчих елементарних істот, які потім відповідним чином його надихають. Натомість ідеалістичне мислення, орієнтоване на духовний розвиток, веде до нічної зустрічі з ангельськими істотами, лагідне, орієнтоване на правду мову – до зустрічі з архангелами, а вчинки, орієнтовані на ідеал добра, – до зустрічі з духом часу. Нині людині надано самому вирішувати, з якими істотами вона хоче встановити зв'язок і які істоти керуватимуть її думками, вчинками та життєвідчуттям. Цей розвиток вже просунувся вперед набагато далі, ніж вважають більшість людей; ось чому ми і звертаємо на це увагу. Дуже важливо йти назустріч закономірному прагненню свідомо переступити поріг духовного світу, тренуючи людину духовно, виробляючи в ньому самопізнання і самовиховання, за допомогою яких можна підняти приховані інстинкти, пориви і схильності до рівня свідомості, перетворити і олюднити.

Але крім цього необхідно і познайомитися з духом техніки, щоб знайти вихідну точку для такого розвитку технічної цивілізації, яка буде гідним людини. Ще в середні віки було відомо, що елементарні істоти чекають, щоб людина їх звільнила своїм визнанням та вдячністю. І нині цього розуміння потрібно досягти знову, не можна йти до нього інстинктивно, наосліп.

3. Перевантаження органів чуття (перезбудження)

Що відбувається, якщо дитина протягом дня надто багато бачить та чує?

Приклади

1) Дитина дивиться крізь прозорі стінки дитячої коляски. Одне враження змінюється іншим, але увага ні на чому не затримується. Відбувається тренування неухважності.

2) Мати залишає включеним радіо або ставить для шестимісячної дитини платівку (так рекомендується в деяких книгах з виховання дітей). Чи здатна дитина встановити зв'язок між музикою і сприймаємою нею навколишньою дійсністю?

3) Що відбувається, коли дитина під час прогулянки бачить переважно обличчя матері, оскільки сидить вона у відповідно влаштованому дитячому візку? Йому буде нудно? Він може спокійно спостерігати зміну виразів на її обличчі, її посмішку, її задумливість, її радість, коли вона бачить щось гарне, і т.д. Тут вона цілком здатна встановити зв'язок сприйняття, оскільки мати являє собою безперервний фактор у змісті вражень, що швидко змінюється.

У двох перших прикладах чуттєві враження розпадаються, тому що сама дитина не рухається і в неї немає власної опорної точки, що поєднує сукупність окремих вражень. Коли мати в сусідній кімнаті чимось гримить або наспівує, то дитина сприймає зв'язок отриманого враження та роботи. Справа зовсім не в кількості вражень, а в тому, щоб вони перебували у правильному зв'язку. Розглядаючи дитячий розвиток, ми вже говорили, що дитині легше звернути свою увагу на якийсь предмет, що виділяється – наприклад, на батька, що входить до кімнати, – чим на сукупність одночасних вражень, тим більше якщо відбувається це на неспокійному тлі, як універсальний магазин. В такому випадку враження розмазуються, і окремі сприйняття стають несуттєвими. Це стомлює, і дитина відгороджується від зовнішнього світу: бере палець у рот чи засинає. Так він до певної міри захищається, але уві сні йому доводиться несвідомо переробляти те, що він сприйняв, пильнуючи, а ці враження були розпливчасті.

Виховані таким чином поверховість та зниження цінності окремих вражень захоплюють і галузі мови та мислення. Речі отримують вже не імена, в яких більш-менш відбивається істота предмета, а лише позначення, точно приклеєний ярлик, і внаслідок цього відчуження від реальності у дитини зникає інтерес до навколишнього світу. Вона воліє дивитися на речі з погляду отримання задоволення. Мислення все більше служить задоволенню особистих бажань. На це орієнтують людину реклама і пропаганда. У світі дорослих ця тенденція поширена і звідти переноситься на дітей. Саме тому виникає побоювання, що у майбутньому ця тенденція ще посилиться.

4. Раннє тренування інтелекту

Широко поширеним звичаєм стало раннє інтелектуальне тренування, яке захопило нині і ринок іграшок. Зрозуміло, і на етапі, що передує процесам дозрівання дитини, можна тренувати окремі структурні елементи. Так, за певних обставин недоумкуватого п'ятирічка шляхом регулярних тренувань можна вивчити рахувати до ста. Оскільки широкі верстви населення виконані вірою у науку, такі пропозиції називають "новітніми науковими віяннями", і педагоги і психологи зовсім некритично вводять в дитяче життя. Зачатки цих тенденцій ми знаходимо вже в ігровому методі Фрідріха Фребеля: пропонуючи в дитячих садках свій ігровий матеріал, Фребель хотів сприяти розвитку творчості. Він справедливо виходив з того, що дитина спочатку розуміє ціле, а потім переходить до пізнання окремих частин. Тому він давав дитині спочатку кулю, потім кубик і, нарешті, кубик, що складається з восьми однакових малих кубиків. Тут уже помітна тенденція: у дитини потрібно виховувати логіко-математичне мислення. А дитині тільки й лишається вилучити ті думки, які вкладені у кубик дорослими. Таким чином, сили уяви сполучаються з сухим розумовим принципом, який хоч і правомочний в галузі математики, але для малюка загрожує абсолютно не придатною до його віку однобічністю. Їй супроводжує збіднення, що посилюється надалі, якщо дитині дають до рук таблички, з яких потрібно скласти на столі "пізнавальні форми" (числові ряди), або "естетичні форми" (зірочки, та інші правильні візерунки), або "життєві форми" (меблі). Звідси видно, як через абстрактні уявлення дитині підносять нібито розвиваючий матеріал, який насправді б'є повз поставлену мету: адже творчі здібності ніколи не розвиваються за задалегідь заданою схемою!

У матеріалах Монтесорі простежуються споріднені ідеї. Тут теж за допомогою готових ігрових і навчальних елементів, що постійно застосовуються, намагаються досягти закладеної в

них мети. Естетичне та силу витримки вчитель повинен розвивати поза учбовим процесом. Зрозуміло, констатуючи це, ми жодним чином не ставимо під сумнів моральний вплив особистості педагога. У професійній сфері вона часто куди важливіша і переконливіша за теорії, які пропагує.

Кульмінацією цього, що сприяє інтелектуалізації розвитку було введення в практику дитячих садків "логічних блоків" і "логічних кубиків", причому самі дитячі садки знаменним чином перейменовували в "підготовчу школу". Все це завдає подвійної шкоди. По-перше, матеріал "робить наочною" математико-понятійну, а не чуттєву розумову структуру. По-друге, це одностороннє вивільнення логічних здібностей дитини, які ще цілком живуть у процесах сприйняття. Результат - знову ж таки відчуження дитини від реальності, в якій вона живе; крім того, сили зростання (їм ще потрібно було діяти в організмі) передчасно залучаються до розумової діяльності, а це послаблює життєві сили дитини.

Так само, як внаслідок перевантаження враженнями сприйманий світ втрачає свою глибину, а комікси і телебачення ведуть мислення у сферу ілюзій, передчасне логічне тренування спотворено пов'язує з чуттєвими сприйняттями світ понять, які можна освоїти лише суто розумовою роботою. Тут очевидно відбувається потріпаний обман людської свідомості. Мільйони дітей розплачуються за це згодом відчуттям безглуздості буття та відчуженням від реальності. Те, що ми бачимо сьогодні, лише початок. У майбутньому такий розвиток напевно ще більше пересуне до центру уваги медицини, психології та педагогіки душевні захворювання та розлади. Але той, хто вже сьогодні намагається поволі, а головне, своєчасно познайомити свою дитину з різними сферами життя нашої цивілізації і стежить за поступовим і гармонійним дозріванням її душевних здібностей, той убереже її від подібної долі.

5. Комп'ютерні ігри

Якщо десятирічна дівчинка в комп'ютерній грі здогадується залоскотати в пустелі дракона, автори вихваляють це як "творчу ідею". Зміст більшості комп'ютерних ігор - футбол, війна, "наукова фантастика", гонитва за злочинцем, автоперегони тощо. Спільним для всіх цих ігор є те, що зустріч людини зі світом зводиться до дії та протидії, а дії – у тому числі і так звана творчість – можливі лише в рамках схеми, межі якої задані комп'ютером. Які позитивні результати досягаються при цьому? Без сумніву, стимулюється пильність та готовність до реакції, але на якому матеріалі? Чи розумно тренувати ці здібності, відбиваючи, наприклад, напад інопланетян на нашу планету чи ганяючись за злочинцями? Дитина чи підліток входять у ілюзорний, спотворений світ, який дуже мало узгоджується з дійсним навколишнім світом. Провокується зазнайство, радість маніпулювання, цинізм і задоволення самозвеселення. Інтелектуальні реакції мобілізуються односторонньо, причому в тісному зв'язку з візуальними явищами. Сповнена фантазії, творча – оскільки ще не фіксована предметно і не закріплена в образах, – інтелектуальність, що сходить чисто зсередини, не стимулюється, а, навпаки, пригнічується. Вона не може розкритися у сфері приємного віддалення від об'єкта, в іронічно-трюковому оточенні або серед заворожливої жорстокості чи напружених змагань. Їй потрібні хвилини тиші, вслухання, внутрішнього руху вражень, вона не спалахне від пропонованих ззовні подій. Не може вона спиратися і на спрагу сенсацій або сміховинність, вона потребує емоційної основи, яка створюється лише за допомогою виховання благочестивих, благоговійних і радісних душевних настроїв.

З цієї причини ми не рекомендуємо в дитячому та молодому віці ці ігрові технології. Коли 16-річний, який до того часу всебічно розвивав свій інтелект, хоче перевірити свої реакції або здатність до комбінування, йому це, звичайно, не зашкодить. Однак молодших дітей зачаровує привабливість здійсненого відволікає від тих цілей розвитку, які важливі в даному віці.

6. Алкоголь та наркотики. До розуміння проблеми залежності

Тяжко і боляче буває батькам дізнатися одного разу, що їхня дитина – наркоман. Чому вони вчасно цього не помітили? Що зробили неправильно? Чому саме їхня дитина?

Багато хто з нинішніх підлітків хоч раз у житті да й пробували наркотики. Для більшості це залишається епізодом, мала частина набуває залежності. До наркотиків молодих людей штовхають різні причини. Найчастіше це цікавість чи чинник соціального характеру: підліток не хоче, відмовившись від наркотику, втратити друга чи випасти зі своєї групи. Нерідко, проте, мають місце й цілком чітко оформлені особисті мотиви: втеча з недоброго світу, втеча з незатишного, повного батьківських сварок дома, втеча від шкільних турбот і невдач і страху не впоратися зі шкільними проблемами. Або туга за справжньою любов'ю – до безмежного єднання зі світом, а також прагнення самопізнання і усвідомленого переходу порога духовного світу. Переживання, що виникають від наркотиків, різноманітні. Загалом можна сказати, що різні наркотики повідомляють фрагменти досвіду, що у сукупності являють собою переживання, про які розповідають люди, які пройшли через клінічну смерть, а саме переживання близької смерті, подолання порога духовного світу. Існують ейфоризуючі наркотики, що створюють відчуття просвітленої свободи та незалежності. Сюди відносяться індійська конопля (гашиш), опіум та його похідні, у тому числі особливо небезпечний героїн. Далі є так звані амфетаміни, що забезпечують підвищену збудженість. Їх прикладом є, скажімо, кокаїн. Підвищена збудженість і пов'язане з нею почуття легкості потім змінюється глибоким сном втоми. Наступна група наркотиків – це снодійні засоби, що забезпечують переживання заспокоєння, релаксації та сну. Сюди відносяться відомі з медицини наркотичні препарати та снодійні. Остання група – галюциногени, що створюють цілу палітру переживань, що безпосередньо розширюють свідомість. Найвідоміший галюциноген – ЛСД (лізергінова кислота), яку називають також наркотиком ініціації, тому що багато переживань, що виникають в результаті її застосування, відомі і за розповідями людей, які завдяки власним духовним зусиллям досягли розширення своєї нормальної свідомості.

Які ж чинники створюють схильність до залежності? Часто кажуть, що назвати їх неможливо, бо наркомани зустрічаються у всіх соціальних групах. Якщо вникнути, проте, такі чинники можна вказати. Завжди діють два компоненти: слабкість особистості дитини та брак виховних заходів, що сприяють зміцненню волі. У конкретних випадках той чи інший компонент може переважувати, але вони діють у сукупності.

Діти, залежні від алкоголю і наркотиків, найчастіше вразливіші інших. Вони сприйнятливі до прекрасного і ідеалістичного, тому часто бувають схильні до революційності. Однак труднощі буденного життя їм не цілком під силу. Вони або уникають проблем, або намагаються вирішити їх у насильницький спосіб – їм важко боротися з проблемами день у день, домагаючись реального вирішення.

Матеріали публікації взяті з книги авторів Вольфганг Гёбель, Михаэла Глёрлер «РЕБЕНОК». От младенчества к совершеннолетию.»